

ДА ЭТНАЛІНГВІСТЫЧНАГА АНАЛІЗУ ПАЎДНЁВА- І ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКІХ ВЯСЕЛЬНЫХ ТЭРМІНАСІСТЭМ

Вербальны ўзровень славянскіх вясельных абрадаў вызначаецца разгалінаванымі тэрміналагічнымі сістэмамі, якія ўяўляюць, па меркаванню даследчыкаў, вялізнае лексіка-сэмантычнае поле. Вывучэнне тэрміналогіі вясельнага абраду з пункту гледжання семіятычнай сутнасці дазваляе ўбачыць у кожным абрадавым тэрміне знак, які нясе істотную інфармацыю пра пазамоўную рэчаіснасць абраду. Дзякуючы тэрміналогіі, рытуальныя функцыі асоб, прадметаў і дзеянняў замацоўваюцца ў свядомасці носьбітаў традыцыйнай народнай духоўнай культуры (ТНДК) і становяцца своеасаблівымі кваліфікатарамі абрадавай прасторы, а самі набываюць уласны семіятычны сэнс.

Параўнанне асобных тэрмінаў з тэрмінасістэмамі вясельных «чыноў», а таксама ўласцівых гэтым персанажам функцый у розных славянскіх этнакультурных зонах дазваляе выявіць істотную акцыянальна-вербальную частку інварыянтнага ядра славянскага вяселля. Добра вядома, што пазнейшыя інавацыі і мадыфікацыі закранаюць, як правіла, паверхневы ўзровень абрадавай рэчаіснасці, архетыпічныя ж схемы звычайна вызначаюцца ўстойлівасцю і аднастайнасцю¹.

Ілюстрацыяй прапанаваных тэарэтычных палажэнняў можа паслужыць параўнанне тэрмінасістэм вясельных «чыноў» дзвюх дастаткова аддаленых адна ад другой архаічных славянскіх этнакультурных зон — сербскай і палескай. Наяўнасць сепаратных этналінгвістычных паралелей у сферы вясельнай тэрміналогіі — аднаго з базавых элементаў славянскіх ТНДК пры адсутнасці непасрэдных кантактаў (у даным выпадку сербаў і палешукоў) — з'яўляецца істотнай для акрэслівання праблематыкі славянскіх гістарычнай этналінгвістыкі.

Практычна ва ўсіх лакальных варыянтах разглядаемых вясельных абрадаў ёсць персанажы, найменні і функцыі якіх звязаны з рознымі ваеннымі структурамі. Трэба заўважыць, што пранікненне ў вясельны рытуал падобных герояў звязана з тымі часамі, калі нявесту ўвозілі з дому гвалтоўна, а варту сватоў на самой справе нагадвала вайскоўцаў. Гурт, што складаўся з сяброў і родных жаніха на чале з ваяводам і з харугвамі наперадзе, выходзіў за дзяўчынай як у вайсковы паход. Не выпадкова і зараз у Джаўджалійскай Казе існуе агульная для ўсяго гурта назва *армасари*, а сам паход у дом нявесты *армас*² (магчыма, ад лац. *арма*, —огіш 'вайна; барацьба; узброеныя сілы; ваенная моц'). Таксама ў многіх раёнах Палесся ўдзельнікі вяселля з абодвух бакоў маюць сваю ўласную дружыну. Дружына нявесты «з палкамі становіцца на лавы і ўслоны і не дапускае дружыну жаніха ў дом» (Дубраўка Ельск.)³. Зразумела, што ў мінулыя часы такія вясельныя гурты маглі ўяўляць сапраўдную сілу.

У паўднёваславянскіх і ўсходнеславянскіх вясельных абрадах хаця б адна з асоб, што ўдзельнічае ў іх, звязана з былым вайсковым паходжаннем гэтага абраду. Такія вясельныя «чыны» ў Сербіі носяць найменні *војвода* — *чауш* 'гвардзеец' — *лажља*, а на Палессі — *маршалак* — *хоронжый* — *дружко*. Нават у адной славянскай тэрмінасістэме можна знайсці разыходжанні ў намінацыі выканаўцаў аднолькавых рытуальных дзеянняў. Ааналіз пазамоўнай рэчаіснасці, якая стаіць за гэтымі тэрмінамі, вядзе непазбежна да адпаведных суадносін з абрадавай тэрміналогіяй іншых славянскіх народаў, а гэта з'яўляецца прынцыповым для метамовай культуры ўвогуле.

Палескі *маршалак* (згодна ЭСБМ 8,240 запазычанне са ст.-польск. *marszałek*) — гэта адзін з галоўных вясельных чыноў, нежанаты сябра жаніха. Ён фактычна кіруе вяселлем, наразае каравай, нясе нявесце падарункі жаніха, трымае над жаніхом вянец у час вячання, г. зн. з'яўляецца шматфункцыянальным персанажам. Такое аб'яднанне роз-

набаковых функцый у адной вясельнай асобе гаворыць звычайна аб зацямненні яе першаснай функцыі з прычыны частковай трансфармацыі архаічнага інварыянта вясельнага рытуалу. Широка на Палессі распаўсюджаны іншыя найменні падобнага персанажа *дружко* і *хоронжый*. Імі прызначаюцца бліжэйшыя нежанатыя сябры жаніха ці нехта з найбольш паважаных і самавітых аднавяскоўцаў, ці, што вельмі істотна, — блазан-жартаўнік, які можа цешыць гасцей. Ужо з гэтага пералічэння становіцца зразумелай асноўная функцыя *дружкі*. Ён можа весяліць гасцей і таксама як *маршалак* наразае каравай, прыносіць нявесце падарункі жаніха, абслугоўвае гасцей за сталом.

Шмат агульнага з гэтымі палескімі чынамі маюць паўднёваславянскія *чауш* — *војвода* — *лажља*. Відавочнымі з'яўляюцца суадносіны нават на вербальным (семантычным) узроўні: лексемы *маршалак* — *хоронжый* і *чауш* — *војвода* належаць да ваеннай тэрміналогіі. Але значна больш паралелей дае пазамоўная рэчаіснасць. Н. Пантэліч піша, што *војвода* адыгрывае ролю балаўніка і дурасліўца. Вельмі часта ён намагаецца нанесці якую-небудзь шкоду: б'е драўляным кавадлам па даху хаты, разбівае гліняныя гаршкі. Часам *војвода* вядзе за сабой чалавека, апра-нутага ў скуру мядзведзя, якога называюць *мечка* 'мядзведзь'. У Рэшаве сам *војвода* апранаўся ў скуру мядзведзя, а ў Верхнім Рачніку — у авечую, пры гэтым пужае сватоў⁴. Цікава, што ў канцы мінулага стагоддзя вясельны персанаж, якога называлі *мидвідь*, *мидвэдь*, быў зафіксаваны ўкраінскім краязнаўцам Д. І. Абрамовічам у Валынскім Палессі (Ковішча б. Уладзімір-Валынск. у.). Істотна, што ўсе моманты вяселля, якія ўвогуле звязаны з пераапрапаннем, маюць сакральны сэнс. Іх мэта — адцягваць увагу ад маладых і, такім чынам, засцерагчы іх ад сурокаў. З гэтым жа звязаны жартаўлівыя паводзіны *војводы* ці карыкатурнае ўбранне *чауша*. Апошнія надзяваюць на галаву шматлікія пакрывалы, цюрбаны, высокія шапкі тыпу калпакоў з хвастамі розных жывёл. У Босніі і Герцагавіне шапку *чауша* ўпрыгожвалі рогі казы, славянскія *чаушы* носяць шляпы з пер'ямі пеўняў і кветкамі наверху⁵. Незвычайны выгляд мае і палескі *маршалак*. У в. Крупа Луцк. Волынск. абавязковым атрыбутам гэтай вясельнай асобы з'яўляюцца пер'і гусака на саламяным капялюшы, а ў б. Луцкім п. — *квітка* 'вяршыня сасны з шасцю галінкамі', на якую прымацоўваюцца курыныя пер'і з бомамі.

Яшчэ адна акалічнасць гаворыць аб генетычнай агульнасці гэтых вясельных асоб. Паколькі кожны з іх з'яўляецца не толькі кіраўніком вяселля, але і абаронцам маладых, а гэтая функцыя наяўна першасная, усе яны ўзброены. *Маршалак*, напрыклад, — рагалём ці палкай або палкай з хусткай на канцы, на якой вісяць туфлі і абаранкі, *дружко* — пугай, паліцай, качалкай. Раней галоўным знакам вайскавай годнасці вясельных чаўшаў з'яўлялася старая шабля ці алебарда, магчыма, як памятка аб сапраўднай экіпіроўцы турэцкіх вайскоўцаў-чаўшаў. Зараз іх вясельны карэлят у Сербіі ўзброены драўляным кавадлам, якім ён лупіць па разнастайных рэчах, ствараючы велізарны шум⁶.

Адпаведны паралелі можна ўбачыць у іншых важных момантах вясельнага абрадавага комплексу, адным з якіх з'яўляецца, напрыклад, перавоз прыданага. Пры ўсёй разнастайнасці элементаў славянскіх вясельных рытуалаў цяжка знайсці этнакультурны арэал, дзе перавозу прыданага не надавалася б асаблівае значэнне. Само гэтае дзеянне адначасова мае і сакральны, і прафанны сэнс. Яго агульна-бытавая (прафанная) семантыка абумоўлена перадачай неабходных рэчаў нявесты ў дом жаніха, г. зн. сацыяльнымі функцыямі абраду. Сакральны сэнс рытуалу звязаны з уяўленнямі аб пераходзе дзяўчыны-нявесты пасля вяселля ў іншы свет — сям'ю мужа (вядомая сітуацыя *rites de passage*). Ён папярэджваецца перавозам рэчаў нявесты, якія суправаджаюць яе сваякі. Важнасць, якая надаецца гэтаму элементу вяселля ў агульна-славянскім вясельным абрадзе, праяўляецца ў агульнасці падсістэм вясельных чыноў, чыёй галоўнай і часта адзінай функцыяй з'яўляецца перавоз прыданага. Іншы раз прыданым распараджаецца поліфункцы-

янальны персанаж: *војвода, чауш, дјевер* — у паўднёваславянскім (сербскім) інварыянце абраду, *дружка, старэйшы сват* — ва ўсходнеславянскім (палескім). Аднак часцей гэтая функцыя замацоўваецца за спецыяльнай групай удзельнікаў вяселля ці нават за адной асобай. Так, на тэрыторыі ўсходняга Палесся (Раснае Емільч., Драўцы Оўруч. Жытомір., В. Злееў Рэпкін. Чарніг.) распаўсюджаны тэрмін *закосяне* 'вясельны гурт людзей, якія вязуць шлюбную пасцелю ў дом жаніха і расцілаюць яе там'. Важна адзначыць, што пасцеля з'яўляецца галоўнай часткай прыданага ў палескім вясельным абрадзе. Не выпадкова ўсё прыданае на Палессі часцей называецца *пасцеля, посцель*. Таму вясельныя персанажы, якія адказваюць за перавоз прыданага, на Мазыршчыне (Скрыгалава Мазыр., Дарашэвічы Петрык. Гом.) носяць назву *пасцельніцы*. Імі звычайна прызначаліся ўдзельніцы вяселля з боку нявесты — хросная і цётка (але не ўдовы). Галоўная з іх, часцей хросная нявесты — *старэйшая пасцельніца*. Другая яе назва — *завівальніца*: яна не толькі вязе куфар з маёмасцю маладой у хату маладога, але крыху падсмальвае і завівае ім валасы, а потым звязвае маладых поясам і пакрывае наміткай.

Словаўтваральная мадэль па тыпу *пасцель* — *пасцельніца* з'яўляецца даволі тыпічнай у гэтым міждыялектным сінанімічным радзе. У Сербіі, у тых раёнах, дзе прыданае называлася *рухо*, вясельныя чыны, якія адказвалі за яго прывоз, называліся *рухарице*. Дзве дзяўчыны з радні нявесты неслі за плячыма прыданае да дому жаніха. На палове дарогі іх сустракалі дзве дзяўчыны з радні жаніха, якія перакладвалі прыданае на свае плечы і неслі яго астатнюю палову дарогі.

У многіх мясцінах Палесся падобны гурт з родных і сваякоў нявесты называўся *прыданыя*. Ім звычайна кіруе нежанаты сваяк нявесты, *старшы прыданік* (Стадолічы Лельч. Гом.), чым атрыбутам з'яўляецца рушнік праз плячо, чырвоны колер якога, безумоўна, трэба звязаць з агульнай сімволікай чырвонага ў вясельным абрадзе. Адсюль становіцца зразумелым звычай, калі па заканчэнні вяселля *прыданыя* часам вязуць у хату жаніха пляшку з падфарбаванай чырвоным вадой у гонар цнатлівасці нявесты.

У Вісачкай Нахіі прыданым называецца ўсё тое, што дзяўчына сама ткала, вязала і шыла для сябе і свайго жаніха. Гэтае багацце (*seisana*) перад вяселлем ускладвалася на каня і суправаджалася адным з хлопцаў, часцей за ўсё дзеверам, і адной ці дзвюма дзяўчынамі з родных нявесты. Яны ўсе разам адпраўляюцца ў хату жаніха, дзе *seisanu* сустракаюць вельмі паважліва, а праважатых частуюць самым лепшым чынам⁷. Цікава, што чалавек, які вязе *seisanu*, таксама завецца *seisana*. Немаркіраванае прыналежнасцю да вясельнага абраду значэнне гэтага слова наступнае — 'уючная жывёліна'. У Загрэбскім акадэмічным слоўніку ёсць прыклад выкарыстання назвы *seisana* ў кантэксце народнай песні: *za kocijem devet seisana, sve lepog ruha devojackog* (за карэтай дзеваць сейсан, усе (поўныя) прыданым — Rjecnik, XIV, 803). Адсюль можна зрабіць вывад, што сейсаны звычайна выкарыстоўваліся для перавозкі прыданага. Магчыма, гэты вясельны тэрмін утварыўся шляхам двайнога метанімічнага пераносу «суб'ект — аб'ект»: ууючная жывёліна, якая вязе воз з прыданым — чалавек, які вязе прыданае — уласна прыданае.

Падобная разнастайнасць значэнняў адзначаецца таксама ў сербскім вясельным тэрміне *комора*, які абазначае і прыданае, і воз, у якім яго вязуць, і чалавека, які яго вязе⁸.

Не мае сербскіх адпаведнікаў на вербальным узроўні палескі вясельны тэрмін *госці/гости*, але ён звязаны з некаторымі паўднёва-славянскімі тэрмінамі свайёй унутрыабрадавай функцыяй. *Госці* — гэта тры жанчыны і двое мужчын (іх можа быць і больш, але не абавязкова, патрэбна толькі няцотная колькасць) з боку нявесты, якія адвозяць прыданае ў дом жаніха. Ужо ўласна ўнутраная форма наймення вызначае абрадавы сэнс гэтага гурта. У хаце жаніха іх прымалі як найбольш ганаровых і паважаных гасцей.

Такім чынам, у паўднёваславянскім і ва ўсходнеславянскім вясельных рытуалах існуюць розныя лексемы для намінацыі вясельных чыноў пры поўным ці частковым супадзенні функцый, якія яны выконваюць. Гэтае разыходжанне, якое выяўляецца на вербальным узроўні вясельнага абрадавага комплексу, гаворыць аб эвалюцыі славянскіх вясельных тэрмінасістэм у адпаведнасці з мясцовымі, гістарычнымі і бытавымі ўмовамі. Трэба таксама ўлічыць і розныя прыкметы, што ляжаць у аснове намінацыі персанажаў вяселля. Прасочваюцца заканамернасці таксама ў паходжанні разгледжаных тэрмінаў, у прыватнасці, цікава зазначыць, што семантычныя пераносы з аб'екта на суб'ект і наадварот з'яўляюцца прадуктыўнай мадэллю іх утварэння.

¹ Параўн.: Байбурин А. К. // Этнознаковые функции культуры. М., 1991. С. 27.

² Гл.: Тапović St. Srpski narodni običaji u Devdelskoj Kazi. Beograd, 1924. S. 151.

³ Тут і далей палеская вясельная абрадавая тэрміналогія падаецца па слоўніку А. В. Гуры. Гл.: Славянское и балканское языкознание: Язык в этнокультурном аспекте. М., 1984. С. 137 і далей; Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. М., 1986. С. 144 і далей.

⁴ Гл.: Pantelić N. // Godišnjak-XIV. Кн. 17. Sarajevo, 1981. S. 206.

⁵ Гл.: Nikolić D. // Folklorni teatr u balkanskim i podunavskim zemljama. Кн. 21. Beograd, 1978. S. 183.

⁶ Гл.: Dordević M. Život i običaji i narodni u Leskogačkoj Moravi. Beograd, 1958. S. 154.

⁷ Гл.: Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika. Zagreb, 1880. Dio XIV. S. 803.

⁸ Падрабязней аб паходжанні гэтага тэрміна гл.: Антропов Н. П., Суховицкая И. М. // Вестн. Беларус. ун-та. Сер. 4. 1991. № 1. С. 39.

А. П. ГРУЦА

ПРЫМЕТНІКІ-ПАЛАНІЗМЫ *посполитый, поспольный* У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Абагачэнне слоўнікавага саставу беларускай мовы за кошт запазычанняў з суседняй польскай, што адбывалася на працягу ўсяго старажытнага перыяду ўзаемадзеяння і кантактавання іх, было абумоўлена шэрагам унутрымоўных і экстралінгвістычных фактараў і працякала па розных каналах. Пры гэтым лёс запазычаных слоў і выразаў складаўся па-рознаму: адны з іх у працэсе гістарычнага развіцця беларускай мовы былі засвоены і трывала замацаваліся ў ёй, тады як другія з цягам часу выйшлі з ужывання. Да ліку апошніх адносяцца прыметнікі *посполитый* (*поспалитый, посполетый*), *поспольный* (*посполный*). У польскай мове ім былі ўласцівы значэнні 'агульны, усеагульны, паўсюдны, пагалоўны, публічны' і некаторыя іншыя значэнні і адценні, якія, відаць, развіліся пазней¹. Самым распаўсюджаным з іх, як аб гэтым сведчаць помнікі старабеларускай пісьменнасці, з'яўляецца прыметнік *посполитый* у значэнні 'агульны, усеагульны, усенародны, супольны, сумесны, адначасова прызначаны для ўсіх' (а потым... тую трыдцать пенязей посполитой мощны с церковного скарбу взяли. Валх., 606-61; Тежь мають убудовати ку вьжитку местскому лазню посполитую. КЗ, 705, 1498; а если бы хто покой посполитый взрушаючи, упорне а своволне розрух якій вциналь². Апакр., 32).

Прыметнік *поспольный* у гэтым значэнні таксама даволі часта адзначаецца пры прамым (О рокохъ поспольныхъ земьскихъ. Висл., 9; поспольным именем серебrenики званы как нине пенязи злоте зовут дука-тами. Валх., 61) і зрэдку пры пераносным словаўжыванні (а тут поспольную пастушскую печаль рядимы. Жыц. Ал, 986).

Значэнне 'агульны, сумесны, супольны, адначасова прызначаны для ўсіх' як уласцівае вышэй названым прыметнікам асабліва выразна праяўляецца тады, калі гаворыцца аб валоданні пераважна зямельнымі ўгоддзямі (тыхъ людей земля и ловы зъ вашими людьми во всемъ была посполитая. КСД, 883, 1516; естли бы они не мели челяди поспольное. КСД, 1426, 1520). У гэтым жа значэнні (выяўлен усяго адзін выпадак)